

útja legyen egyenes — —
dombokat is elő
s félre *tolthoz toldotta*.
telepedett lakónak;

kapott borraivalónak.
most is láthatd a „Coki hegyet,“
nevét innen vette,
maga keresztelte;

a *Coki* hegynévhez tapadhatott hagyomány s a *Told* név értelmében itt tehát nyilván egy óriási hegyalkotó vagy alakító egyediségről eszme forogna fen, hasonló f. óriási (V) mondánkban azon alakokhoz, kikkel ily hegyalakításokat st. összefüggni láttunk a néphagyományban.

Mint hősnek azonban még a monda a mellőzhetlen *lovat* is tulajdonítja, a római kevés vonásokban is az hasonlóan jelentkezik főntebbi e nemű regei képletekhez; a palóc mondában ráadásul kapja a királytól azt a *Pejkót*:

mely kitelelt zabszalmán is,
ha nem volt más, — kapott rajta,
meg se nyergelte,

jó volt neki a kóró is,
s Miklós bátya úgy szerette,
azt hitte hogy *táltos fajta*;

itt neve *pejkó*, ismét a színtől, Dugonics és Illosvainál: *pirkó*, Aranynál: *rigó*. Dugonics szerint patkója, ha a küzdőterre lépett szikrázott, és szinte még a budai várkapui Toldiféle eszközök közt is fentartatott, Bél szerint: „equina solea molis insolentis, „lova kietlen patkója, um. Dugonics, melyből kilehetett venni azon lónak temérdek nagyságát és erősségét, melyen Toldi Miklós ül vala.“ Róla szól még egy pár km. is: *úgy lép, mint Toldi Miklós lova*, és *tengődik mint Toldi Miklós lova a szeméten*; mi tökéletesen azonos vonás népmondáink hősei táatos lovaival, azok szinte, mint maga a homályban lappangó hős, nyomorék, koszos esikók, lgrútabb valamennyi közt, a ganéjon, vagy épen az alatt tengődik, míg megjó az illető hős, kire vár, s véle dícsősége, koszos szőre arannyá változik, tüzet lehel, arany abrakot eszik st. (l. *táltos VIII*). Így tarták fen a felőlei további km.: *erős mint Toldi Miklós, Toldi Miklósnak unokája, nem arra Buda* (Toldy i. h. 29), közmondásossá vált erőssége emlékét; míg az utóbbiban ama nevezetes tettét érték, midőn az átmenő vitézek kérdésére a nádor hadának az útát Budára a nyomórúddal mutatja; a palóc rege szerint (Lisznyai i. h.);

két öles mutatóujja
mikor Mátyás királynak a
midőn mint garaboncás gyiák

volt a szénaszekér rúdja,
gyalogutat megmutatta,
az országot beutazta.

hol a regei variáns majd nem eredetiebben hangzik; egyébkint itt a nyomórúd ismét óriási nagyságával a hős ereje jelentésére mért attributum: az óriás flis-tim Góliátról is (1. reg. 17, 7.—2 reg. 21, 19), *hastile* quasi *liciatorium texentium* = a *szövőszék rúdja*; Kaleve poegről a finn mondában: midőn ellenei feladásra felszólító követet hozzá küldenek, az azzal felel, hogy *botjáért* küldi őt, de ez megmozdítani sem bírja, mert az egy hatalmas *szálfa* volt (Hunfalvy szépirod. 1. 11 sz.).

A hősrege még egy nevezetes kiegészítő részleteül tekintem a **pokolba járó**, alvilágba beható **hősökről** mondákat is. Az egyikét ismeretünkre levőnek későbbkori felemlítése ezeket is, mint péld. **Tar** és **Tót Lőrincet** már szinte történelmi kor és körbe állítja. Így helyezék az előbbi a Lajos és Mátyás közti zsigmondi időszakba, mely ismét sajátságos viszonyai és eseményei által nem kevés anyagot nyújtott általában a népregének (hogy csak például a zsarnok király ellenében álló hős Kont s 32 bajtársa, hű szolgája Csóka s többiről élénk regekört említsük, melyről még krónikáink említik: (Túr. 4. 7) nostrum aevum nedum loquitur, verum et resonanti lyra canit), de különösen még hason ős hagyományos regék felébresztése és e korbai áthelyezésére is, mint ez a **Tar**

Lőrincféle regével történt, ki Zsigmond alatt a pokolba vándorolt volna, honnét Zsigmond gonosz tetteiérti jövő szenvedésének híret hozá meg. A monda legrégibb emlékét s tartalmát Tinódi „Zsigmond krónikájában” (287) verses feljegyzéséből birjuk, szerinte:

énekbe hallottam, vagy volt, vagy nem volt, **Tar Lőrinc** pokolba ment volt;
egy tüzes nyoszolyát ő ott látott volt, négy-szegénél négy tüzes ember volt.
az ágy Zsigmond kínzására áll készen, mint a tüzes kádferdők a véle kárhozottak, az ország főemberei st. számára (XII). Hasonló pokolba járó hősről **Tót Lőrinc** névvel emlékezik azonban szinte egy ó rege nyomán Sándor (sokf. 10. d. 126), ki Lajos idejében szállt volna már le, s onnan visszajövén csodás dolgokat beszélt. Mind a kettőt már igen helyesen hozza Toldy (magy. tört. költ. 30) összefüggésbe Toldi Miklósnak egyiránt Lőrinc nevű atyjával, mint az állandó rege azonos személyeit. Mi előttünk kétségtelenül ezen *pokolba járó hőskröli monda* nem egyéb, mint a hősi hitregék egyik múlhatatlanul kiegészítő vonása, melyet nemzeti hő hitregénknak szinte ekkép teljes kiegészítéséül, számunkra szerencsésen fenmaradt egyikét vonás még megtartott. Valamint ugyan is a hero-sok apotheosisa, dicsőséges mennybemenetekről vonást hő hitregénkben még élénken fentartva látjuk, Bulcsu és Lehelnek a göncöl csillagszekeréni jártában, hasonlóan Lászlónak a „lászlószekere” csillagzatban st., úgy itt emlékeznek még egyiránt a hőskröli is, kik a pokolba szállva, ott a halál, setétség, gonoszság, vészországát, ördögök, dívek lakát, Pluto birodalmát rettegetik, hatalmukkal győzelmesen bejárva, vagy legalább álmélkodva kalandozzák bé a különös vidékeket; sőt olykor maguk is benne egy időre bűnhődve letartva képzeltek. Így már a classicus regében: *Hercules, Ulysses, Aeneas* st. az irani eposban az égbe emelkedő *Cavus* mellett a díveket pokolban felkereső, üldöző, legyőző *Rusthm* (Firdusi 1. 181), a germánb. *Dietrich* (Grimm helds. 38), a finn. (kal. 15 runo.) *Lemminkä* és *Väinämö*; s hogy ős hitregénkben is e nemű képzetek fenvoltak, kezeskedik felőlök a *Toldi, Tót* vagy *Tar Lőrinc*, vagy mind a háromról külön fenvolt nevezetes mondaköri töredék nyom. Ide tarthatók volnának azonban, mint regei nyomok, még más e nemű feltűnőbb jelenségek, mint például Taurinus költeményében (Engel monum.) **Dózsának pokolbani járatása**, és hasonlóan Gvadányi **Peleskei Notáriusa pokolba menetele**, miben ezekről is mondanak, vagy hogy csak a költők előtt hason népregei hőskröli vonások emléke foroghattott fen. Minden kétségen felül azonban ide magyarázandók a népmese azon *Nefész, Erős Jancsi* st. hősei, az ördögnek többnyire odaigért gyermekek, kik szinte behatva a pokolba, az ördögöket megrettentik, meghódítják, a bűnhődők kínjairól tudomást kapnak st. mindezen képletekről azonban bővebben még alább (XII).

Talán még népkönyveinkben fentartott hőskröli regékben volna az egészhez néhány vonás böngészhető; a tudomásomra levők, minők: **Kádár István, Tarcsai Bende, Vitéz Oláh Gerő, Ördög Mátyás** st. eredeti, ha ilyen még is létezett, hősregei vonásaikból annyira kivetkőztetvék, s az ízetlen előadásban alakjuk úgy elmosódott, hogy a vizsgálatnak semmi v. kevés alapot adnak csak, ott is, hol valami kiemelhető még netalán jelentkeznék. Az egy: a hősnek kedves ménéről vonás, mi még élénkebben s folytonosan jelentkezik. De ezek összeállítása máshová tartozik.

Ennyi — s bizonyára nem kevés, ha bár csak annyira elegendő, hogy éreztesse épen velünk annak szűkét mit gondatlanságunk veszni hagyott — mit határozottabb hősregénk köréből, mint hitregei nyomot s képzetet még felmutathat-

tánk. A határozatlanabb népmonda s mesei hagyomány azonban még nem egy érdekes vonással képes azt kiegészíteni. Főntebb a cikk elején már, az óriás-hősi mythos összefüggése s átmenetei jellemzésére, köréből hoztuk fel hősei néhány nevezetesh képleteit; most még róluk a további néhány vonást adalékul ide toldjuk, ha mindjárt néhol az ismétlés bajába is kellene esnünk, miután történeti regénk töredékes alakjai hitregei képletét, a népmese kikerekített hőseirőli tudatának hozzájuk vetése, még határozottabban tüntetheti fel.

Ezen népmesei hősi képletek röviden a következőkben foglalhatók össze. A hősnek *születését*, *jövőjét* szinte *jóslat*, *előjelentés*, *álomlátás* tudatja, mire fölös számmal adatokat a végzetnöi mythos szolgáltat (l. o. IV); mit már majd nyiltabban különös fensőbb *tündéri lények* által tud a mese eszközölni, majd homályosan jelenti ezt, ama bűvös *keresztanyák*, *boszorkányok* képében, kik keresztiségi ajándokul bűvös szerekkel, a tátos lóval st. ajándékozzák meg, vagy az *ősz öregember*, *koldus* alakjában, kinek ismét ajándéka a hős mindenható varázsszere, s kinek áldására a születő gyermek homlokán aranyecsillag, mellén aranyholddal jelenik meg. Ide veszem még szinte az *ördögnek* születésük előtt atyjuk által, a vett különös szolgálatért, oda *ígért fiúkat*, mi által a göres készül a mondahős kalanddús pályájára (l. III).

Eredetük szinte majd alacsony sorsú, homályos, *szegény emberek gyermekei*, *közkatonák*, *deák kalandorok* (Gaal 1, 28), *pásztor*, *juhász fiúk* (gy. 4, népd. 3. 319); de mi mellett mindég már némi titkos, jelentésteljes jövőről tudat jelensége lappang (népd. 3. 263), s az csupán mintegy a jövő, hősies tények által eszközölt dicsőség, annál nagyobb kiemelésére szolgál, a küzdő hős törekvésének tágabb tért, bonyolódást készít elő; majd ismét mint *király*, *herceg*, *fejedelmi fiak* jönnek ugyan elő (Gaal 53, Majl. 199, 257, népd. 1. 459, 3. 225 st.) a magasztosb fensőbb *félisteni hősi eredet jelentéseül*, — mit péld. a classicus epos hőseinél a félisten és félembéri eredettel jelent, mint saját történeti regénk is, — de ilyenkor közönségesen, nem csak a király *harmadik legkisebb*, leggyengébb, a többi irigy testvérektől megvetett, üldözött *fiakkint* jellemezvék, hanem még ehhez nagyobbára számos elejökbe gördített nehézség, *küzdés*, fáradtságos *kalandok*, *nyomorban tengés* által homályosítatnak el, jövőndő dicsőségük annál élénkebb feltüntetésére. Ezt jelentheti gyakran *állati torz alakban*, péld. kigyóbőrből születés, átkos bűvös átváltozások (Gaal 364, gy. 2, 39) állat s növényinyé (Gaal 313, Majl. 257 st.), és még inkább *a csonkított test és tagú* (Gaal 1, 157, népd. 3. 251, l. Grimm 36), *kített*, elhányt s *állatoktól szoptatott*, pásztoroktól felnevelt gyermekek, mint Romulus és Remus, Feridun st. (l. f. népd. 3. 319). Ehhez az aljasuló népmese toldja még a sajátlag *dörék*, *nem* — *tudtka* (azaz, hogy minden kérdésre csak azt válaszolja: nem tudom, tehát némileg néma, dőre hebes) *balog*, *ügyetlen*, semmire sem használható, de e mellett *kópé*, csínt követő, *félni*, rettegni *nem tudó*, *bohós*, *Nefész Jancsi*, *Vadhuszár*, *hamupipőke*, *hamuhutyka* (népd. 3. 367, 289, 315, gy. 4, 13, 76) s a többi már f. a cikk elején jellemzett alakjait; mi mellett azonban emlékezik már mindjárt különös sajátágos tehetségeikről, minő már a félni, rettegni nem tudás, az *acélozott*, *megvasalt test*, a természetfeletti alkat és erő, melynek már csecsemő korukban kezdik adni jeleit, szét szakítva pólyáikat, több anyát szopva, fákat tövestől kinyöve st. (l. u. o.).

Az előbbieken feneklik ismét a mese azon nevezetes vonása is, hogy e hősök közönségesen *hármaz számmal* állítatnak elő testvéri viszonyban, kik közül azután ama harmadik, legkisebb a kitünő valódi hősi alak, melynek előtűntetésére a két első háttérül szolgál, miben azonban már némi felsőbb lényi, *isteni triológiai* képzet, hasonlóan ama a végzetnök, tündérekről felmutatotthoz nyilatko-

zik¹⁾; ezen, a két első által megvetett, elhanyagolt, együgyű, gyöngébb, dőre hamupipókének tartott harmadik alak körül (Gaal 1, 175, 77, Majl. 157, 199, népd. 1. 459, 2. 360, 367, 3. 241 st.), kinek megbuktatásán törekszik a testvéri agyarkodó irigység, alakul a cselekvény, az ellenséges végzetnek, mely kezdetben ezen incselkedés által nyilatkozik, s utóbb a hősi kalandok s küzdésekre kényszeríti, győzelmes leküzdése által²⁾. A mennyire ez a mesében a hős ellenében állított gonosz tündérek végzetéből ered ismét olykor, már főntebb amaz hitregei körben láttuk. Ellenben másfelől szinte így állanak mellette, kijelentett különös végzetét intéző, *tündéri nemtők*, adományozva a hőst különös, természetfeletti tehetség és tulajdonságokkal, segítve, megajándékozva csodás bűvszerekkel, a *győzhetetlen kard*, kalapács, fejsze, varázs síp, világ, vesszővel st. (Gaal 13, 302, Majl. 207, népd. 3. 263 st. XIII); hódolnak néki segéd kísérő állatok, melyeket legyőzve hatalmának alávet (népd. 1. 461, 3. 243, 324. Gaal 180, 303), minőkül jelentkeznek már a hősregében is ama vezérő szarvasok Hunor, Magor, Borsu és Lászlónál; így még hason, élénkebb tudatuk legalább az irani eposban: mint csatáznak a harcban az állatok egész seregei a hős felhívására az ellenség hadaival (Firdusi 1. 10, 4). Épen így kénytelenek a monda hősének szolgálni, az általa legyőzött *óriások, törpék*, s mi a mesében a *rosszszellemekre* és *ördögökre* is átmén, kik parancsolatjára, bűvös eszközével hívására sietnek kívánságát teljesíteni, mi azután közönségesen természetfeletti feladatok kivitelében áll, melyek eszközlőjeül maga a hős tartatik (l. a cikk elej. és népd. 3. 321, 232, 293. Gaal 15 st.). Kitűnőleg azonban társa és segéde, meséink saját kitűnő eredetiségű *tátos lova*, ez mindent előre látva, tudva, természetfeletti erővel birva, léghen járva, segíti tanácsosul, a küzdésben kiragadja minden bajból; eredetre maga is, mint a hős, satnya, ganéjon tengődő, míg hősére akad (l. VIII).

Ezentúl *próbák* várnak a hősre és a *küzdés*; amazoknál közönségesen *hármasként a feladat*, olykor több (az irani hősoknél közönségesen hét próba áll elő, Fird. 1. 170. 2. 282), melyet ereje s mintegy hősi képessége bebizonyításul kell kiállani (l. IV és XIII); erre következik a *küzdés*, melyet már szinte fentebb e cikk kezdetén jellemeztünk: hogy az már a mesékben leginkább az általános *sárkányi képletbe* tér át, mintegy legismereteseb személyesítésébe a többi szörny alakoknak, melyektől a hősnek a világot, az emberiséget megszabadítania kell; de tudnak szinte saját meséink is (l. u. o.) még olykor más állati s óriási képletekről, valamint a hősoknek ez értelemben *gonosz szellemek, rossz tündérek, ördögökkel küzdéséről*³⁾. A *küzdés feladata* a mesei hősnél nem csupán természetfeletti ereje, s így hősi minősége, természete kimutatása, mit a mese sokszor már egyedül tudni látszik és kiemelni igyekszik; de a mint feljebb szinte taglaltuk, a *világnak a ragadozó, pusztító szörnyektől szabadítása*, megmentése, kiirtásuk által az emberi polgárosodás megalapítása (l. f.); ezen értelmet adja nyilván a folytonosan visszatérő mesei s regei vonás, a sárkány által elragadott három királyleány, a város vagy népségnek, melytől az emberadót követel, vagy a vidéknek, melynek minden vizét kiissza, megszabadításáról. Olykor azonban a küzdő hős ezen győzelme általi szabadítása még mélyebb mythosi értelemmel is jelentkezik, hol

1) a határozottabb hősregei emlékekben, tudomásomra e *hármasként testvéries képlet* csak ritkán jó elő, tudja még azonban az irani epos, hol szinte a három testvérközül Iredzs, Iran alapítója a legifjabb királyfi, ki ellen a két testvér irigysége tör, s az epos egyik fő motívumát is képi; a mese tehát ismét ezen hősi trilogiai képletet is még élénken fentartá. — 2) de még ezek közt is minduntalan a sikert meghíúsítani törekszik, midőn például a hős a sárkány hatalmából megmenti testvéreit, s ezek a föld alatti üregből kijutnak, testvérüket visszataszítják; a győzelmet és szabadítást maguknak tulajdonítva (Gaal 98 st.) l. Toldi jegyzet.). — 3) de így az irani eposban is a hősok az állati szörny alakok mellett folytonosan a divekkel küzdenek.

az *átoktölti megváltás* eszméje forog fen ismét, mely irányban többnyire e képletek a mesében alig elválaszthatólag vegyülnek el (XI).

Igy függ össze már szinte, hogy a mesei hősök is csodás, rejtett *földalatti világ kalandorai*, hol majd az arany palotás és kincseivel elsüllyedett sárkányt kénytelenek felkeresni, majd ismét mint *pokolba járók* az ördögöt szolgálni, üzni, meghódítani (gy. 43. 76, népd. 3. 234, 293). Ellentétben ismét állnak a hősök, kik a csodás *tündérhonba béhatnak, hét világon át* a nap- hold- csillaganyákhoz jutnak, a szélről vitetve, mint sógoruktól, a légben járnak; maguk is homlokukon csillagot hordva, mellükön a napot, holdat viselve, égi magasztos eredetük s dicsőségüket jelentik; miben én már a népmondai hősök nimbusát és *apatheosist* akarom észrevenni (l. f.).

Még egyet: a mai népies eposnak még egy különös saját hősi köre van, ezek a **haramiák, zsiványok**, népünknek ugynevezett **szegény legényei**, kik a homályos mesei hős alakokon túl, még határozottabb regei élénkséggel fentartvák népünk emlékeiben, s kikkel még nagyobbára népkönyveink is foglalkoznak; közülök a ma ismeretesb nevek s alakok: **Angyal Bandi** (sajátl. Onodi), **Zöld Marci**, **Fehér Laci**, **Gyuri Bandi**, **Barna Péter**, **Becskereki**, újabban némileg **Sobri**, **Milfaj**, a bohósok közül **Ludas Matyi**. A rólu ki népregék főbb vonásai¹⁾, őket mint kitűnő merész kalandorokat állítják elő, utonállók, nagyobbára *lólópók*, mindegyik kiváló személyesség körül itt is egész hősi kör alakul többi zsi-vány társaiból, kik közönségesen 12-en vannak, a hős főnökük, kapitányuk, kinek vak engedelmességgel tartoznak; kalandjaikról egyik kitűnő képzet *átváltóztatá-saikban* áll, mint jelennek meg külön leplezett alakokban, észrevétlenül üzve cse-leiket (l. f. II Gutáról); testöket a néphit sérthetetlennek tartja, melyet golyó s fegyver nem fog, s haláluk, megfogatásuk csak csel által sikerül, elárulva gyenge oldalukat st. (mint Simsonnál, Achilles és Siegfriednél); rabló meré-nyek hősies, lovagias színezettel tüntetnek fel, kik a szegény embert, deákot st. bántatlanul-hagyják, sőt megajándékozzák, s csak a népgyűlölte zsidót, kalmárt, fukart, a zsarnok urat st. rabolják. — Míg ezek az alföld pusztái vagy a Bakony erdejére szorítvák, a felföldi szláv vidék kárpáti hason hősei hírét emlegeti, ilye-nek: *Jánosik*, *Surovec*, *Icsik*, *Potitaucsik*, *Adamcsik*, *Rajnoha* (l. Bél és Csap-lovics gemäld. 1. 268); róluk hasonló regék mint a fentebbiekről; különösen kiemelve *Jánosik* alakja s lovagiassága, ki egykori ismerősit s barátjait elfoghatja, hogy őket magánál megvendégelje s megajándékozhassa, ilyenkor nagyszerű ünnepélyeket tart, egész ökröt süttet, kádakban áll a bor, bajtársaival ügyessé-gük tanúsításában verseng: egy fenyő szálról a másakra ugrik, s a legmagasbnak hegyén fejre áll. Az iskolába átmenő szegény tót deáknak meg kell szállásán álla-podni és egy fától a másikig (*od buka do buka*) tart a rőf, melylyel néki ruhára posztót méret; a papot erőszakkal kihozatja az erdőbe, a legvastagabb tölgyet törzsöke fölött leváogatja és kivájtja, honnét ájtatos hallgatói számára szóno-kolnia kell st. — Egy lengyel regében, (Siemienski podania 113) — mely a Kár-pátokon áthatva, ott szerencsésben fentartatott mint nálunk, — olvasom: hogy szinte a testét golyó s fegyver nem fogja: egy napon midőn egy deákot szállásába vendégül fogad, ez orozva megtámadja, s a reggeli imádságát végző Jánosikra háromszor lö, de hasztalan, Jánosik az által háborgatni sem hagyja magát imád-ságában. Nevezetes különösen fegyvere, mi itt *fejsze* mint Lászlónál, ez is a hős

1) melyeket részint még a népkönyvek ez említettéről tudnak, részint gyűjteményemben bírok; Zöld Marci és Ludas Matyi tettei színpadra is kerültek.